

MILLAINEN TEKSTI ON KUVATEKSTI?

Elina Heikkilä *Kuvan ja tekstin välissä. Kuvateksti uutiskuvan ja lehtijutun elementtinä.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1065. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006. 286 s. ISBN 951-746-800-8.

Mediatekstien analyysi ja tulkinta on kiinnostanut tekstintutkijoita kriittisen lingvistiikan ja funktionaalisen tekstianalyysin ensi askeleista alkaen. Helsingin yliopistossa keväällä 2006 tarkastettu Elina Heikkilän väitöskirja *Kuvan ja tekstin välissä* on monipuolinen tutkimus multisemioottisista teksteistä, tarkemmin kuvan ja kuvatekstin suhteesta suomalaisissa sanomalehdissä. Väitöskirjassa etsitään vastausta kolmeen kysymykseen: mitkä ovat kuvatekstin ominaispiirteet, mikä on kuvatekstin suhde kuvaan ja mikä on sen asema osana lehtijuttua. Aihetta ei ole mediatutkimuksen eikä kielitieteen piirissä näin laajasti aikaisemmin käsitelty.

Väitöskirja koostuu seitsemästä luvusta. Kolmessa ensimmäisessä luvussa käsitellään teoreettisia kysymyksiä, kolmessa jälkimmäisessä analysoidaan aineistoa. Viimeinen luku on kooste.

Johdantoluvussa esitellään tutkimuksen tavoitteet, teoreettiset lähtökohdat ja metodit, perus- ja vertailuaineistot sekä tutkimuksen rakenne. Siinä valotetaan myös aihetta sivuavaa aiempaa tutkimusta. Toisessa ja kolmannessa luvussa tarkastellaan kuvien tehtäviä sanomalehdessä sekä suomalaisten sanomalehtien kuvankäytön kehitystä viime vuosisadan aikana. Näissä luvuissa käsitellään myös kuvatekstin suhdetta kuvaan ja kuvatekstin rakennetta. Neljännessä luvussa analysoidaan kuvatekstin

kieliopillisia piirteitä keskittyen lauserakenteeseen ja verbien aikamuotoihin. Viidennessä luvussa tarkastelun kohteena on kuvatekstien ideationaalinen metafunktio systeemis-funktionaalaisesta näkökulmasta. Tässä luvussa käsitellään osallistujien nimeämistä ja kategorisointia, prosessityyppejä ja osallistujien rooleja teksteissä. Kuudennessa luvussa tarkastellaan kuvatekstiä lehtijutun paratekstinä. Tutkimuksen kohteena on kuvatekstin suhde lehtijutun otsikkoon ja leipätekstiin. Viimeisessä luvussa pohditaan vielä kuvatekstin kokonaisrakennetta, kuvatekstin vaikutusta kuvan tulkintaan ja kuvatekstin tehtävää lehtijutun osana sekä arvioidaan käytettyjä tutkimusmenetelmiä.

AINEISTO

Analyysin perusaineistona on yli 2 000 kuvatekstiä kuvineen 21 sanomalehdestä, mitä voi kokonaisuudessaan pitää riittävänä työn johdannossa esitettyjen tavoitteiden ja päämäärien saavuttamiseksi. Laajaan tutkimusaineistoon kuuluvat kuvat, kuvatekstit ja niihin liittyvät lehtijutut. Mukaan on otettu vain sellaisia kuvia, jotka on julkaistu kuvatekstin kera vähintään kahdesti, jotta samojen kuvien yhteydessä julkaistuja tekstivariantteja vertailemalla voisi tutkia kuvatekstin mahdollisuuksia johdatella kuvan tulkintaa (s. 50). Varianttien vertailu jää tut-

▷

kimuksessa kuitenkin aika marginaaliseksi; enimmäkseen kuvatekstejä analysoidaan kokonaisuena tekstikorpuksesta.

Aineisto jakautuu kahteen osa-aineistoon: suomalaisten urheilijoiden suorituksiin Sydneyn olympialaisissa sekä palestiinalaisten ja israelilaisten yhteenottoihin palestiinalaisten toisen kansannousun alussa syys–lokakuussa 2000. Osa-aineistojen rajaus ja koko poikkeavat toisistaan: urheilkuvista on otettu mukaan vain sellaiset, joissa on suomalaisurheilijoita, usein yksi ihminen kuvassa. Lähi-idän kuvia ei ole rajattu temaattisesti; mukana ovat myös sellaiset kuvat, joissa ei ole ihmisiä. Siitä huolimatta olympiakuvia on kolme kertaa enemmän kuin Lähi-idän kuvia. Vertailuaineistona aikaisemmilta vuosikymmeniltä käytetään vain olympiakuvia.

Kuvateksti kuitenkin riippuu kuvasta. Esimerkiksi urheilkuvien yhteydessä Heikkilä toteaa (s. 154), että kun kyseessä on kasvokuva, kuvatekstinä on usein vain urheilijan nimi. Palestiinalaiskuvien joukossa kasvokuvia ei erityisemmin ole. Myös kuvatekstien muodostusprosessit ovat erilaisia: palestiinalaiskuvien kuvateksti perustuu useimmiten kansainväliseltä kuvatoimistolta saatuihin kuvatietoihin, urheilkuvien tekstit taas laaditaan lehden toimituksessa. On vaikea uskoa, ettei osa-aineistojen maantieteellinen, diskursiivinen ja mentaalinen etäisyys toisistaan, samoin kuin osa-aineistojen erilainen rajaus, vaikuttaisi myös kuvatekstien luonteeseen ja tekisi aineistoista vaikeasti verrattavia.

Väitöskirjan analyysiluvuissa tuodaan esiin useita seikkoja, joiden suhteen kahden osa-aineiston kuvatekstit eroavat toisistaan melko jyrkästikin. Systemaattista osa-aineistojen vertailua kaikista tutkituista näkökulmista ei ole esitetty, mutta löytyy myös sellaisia piirteitä, joissa aineistojen välillä ei näytä olevan suurta eroa. Jos näin-

kin poikkeavat aineistot antavat yhteneväisiä analyysituloksia, niissä on pakko olla jotakin kaikille kuvateksteille ominaista, ja siitä näkökulmasta katsoen osa-aineistojen erilaisuus voi olla perusteltua. Valitettavasti aineiston valintakriteerijä ei ole tutkimuksessa lähemmin selitetty. Aineiston lähteinä olevien 21 sanomalehden joukossa on myös kaksi tabloidilehteä. Niiden kuvateksteihin ei ole analyysivaiheessa kiinnitetty erikseen huomiota, ja vastausta vaille jää kysymys, onko iltapäivälehdissä erilaiset käytänteet kuvatekstien laatimiselle ja missä määrin se mahdollisesti sekoittaa tutkimusaineistoa.

TEORIAT JA MENETELMÄT

Heikkilän tutkimus kuuluu tekstintutkimuksen alaan, ja sen lähtökohtana on tekijän mukaan toisaalta kriittinen tekstianalyysi, toisaalta samaan systeemiseen funktionaaliseen kieliteoriaan perustuva sosiosemiotinen visuaalinen teoria (s. 14). Tutkimus perustuu laajaan teoreettiseen tietoon; kirjallisuusluettelo käsittää 12 sivua ulkomaisia ja suomalaisia lähteitä, joihin kuuluu sekä lingvististä, tiedotusopillista että valokuvateoreettista kirjallisuutta. Tutkimuksen teoreettista taustaa esittelevä luku herättää enemmän odotuksia kuin mihin aineiston analyysistä saa vastauksia; erityisesti visuaalisen analyysin mahdollisuuksia hyödynnetään satunnaisesti, ja kuvan merkitysten analyysi jää sivuosaan, vaikka siihen teorialuvussa kiinnitetään melko paljon huomiota. Teoreettisissa luvuissa esitellään käsitteitä ja analyysimenetelmiä, joita analyysiluvuissa ei käytetä. Käsitteet *kuvan näkymä*, *kuvan sisältö*, *kuvan seloste* vs. *kehysjakso* ja *reallimaailman tilanne* eivät aina ole tarkasti määriteltyjä, ja kuvatekstien analyysissä on joissakin luvuissa lähtökohtana kuvan näkymä, toisissa luvuissa kuvan sisältö, eikä

näitä valintoja ole aina riittävästi perusteltu. Varsinaista kuva-analyysia on tutkimuksessa oikeastaan melko vähän.

Lingvistinen analyysi perustuu toisaalta kieliopin kuvausperinteeseen (4. luku), toisaalta kriittiseen tekstintutkimukseen ja Hallidayn systeemis-funktionaaliseen kieli-teoriaan (5. ja 6. luku). Analyysin yhtenä lähtökohtana esitetään tekstin metafunktiot: ideationaalinen, interspersonainen ja tekstuaalinen. Luvussa 5 analysoidaan ideationaalista metafunktiota (kuten luvun alussa kerrotaan), 6. luku on tulkittavissa lähinnä tekstuaalisen metafunktion analyysiksi (vaikka sitä ei mainitakaan). Interspersonaista metafunktiota ei analysoida erikseen eikä siihen teorialuvun jälkeen enää kiinnitetä huomiota. Pohdintaluvussakaan ei palata enää systeemis-funktionaaliseen teoriaan. Journalistista tutkimusta on hyödynnetty eniten 6. luvussa. Onnistunut on paratekstin käsite, jota käytetään analysoitaessa kuvatekstin suhdetta lehtijutun otsikkoon ja leipätekstiin.

AINEISTON ANALYYSI

Aineiston analyysiluvuista ovat parhaiten onnistuneet mielestäni neljäs ja kuudes luku. Kuvatekstin kieliopillinen rakenne on selvitetty yksityiskohtaisesti koko korpuksesta, ja analyysi tarjoaa selvän yleiskuvan kuvatekstin syntaktisista erityispiirteistä. Kvantitatiiviseen analyysiin perustuvat taulukot antavat tietoja lause- ja lauseketyypeistä, sivulauseiden, partisiippiattribuuttien ja lauseenvastikkeiden käytöstä. Erityistä huomiota kiinnitetään oikeutetusti verbeihin, sekä finiittiverbittömiin lauseisiin että verbien aikamuotoihin. Tuloksia vertaillaan muihin olemassa oleviin kuvatekstikorpuksiin.

Kuvaus on perusteellinen, mutta tulkinnat ja selitykset eivät aina vakuuta. Esimerkiksi partisiipin preesensin ja agenttipartisiippien

muista kuvateksteistä poikkeavaa esiintymistiheyttä perustellaan näin: »Selityksen täytyy löytyä siitä, että oma aineistoni on vain kahdesta lehden osastosta, joissa partisiipin preesensille ja agenttipartisiipille ei ole niin suurta tarvetta kuin lehden muissa osastoissa» (s. 122). Tutkimustulosta, että urheilukuvateksteissä on enemmän sivulauseita, ulkomaankuvien teksteissä enemmän partisiippiattributteja, selitetään sillä, että urheilutekstit pyrkivät rentoon tyyliin (s. 130). Uskottavampi syy on nähdäkseni se, että Palestiina-kuvien tekstit ovat enimmäkseen käännöksiä englannista, mikä luultavasti vaikuttaa tekstirakenteeseen.

Sivulla 132 esitetyistä aikamuotojen taulukosta syntyy tämän tutkimuksen ehkä mielenkiintoisin ristiriita. Kaikki referoidut lähdeteokset ovat yksimielisiä: kuvatekstin tyypillinen aikamuoto on preesens. Myös taulukossa 17 esitetyt aikaisempien kuvatekstikorpuksen analyysitulokset osoittavat samaa preesensin ylivoimaa. Heikkilän tutkimuksen aineistossa finiittiverbeistä 65 prosenttia on kuitenkin imperfektissä, ja preesensissä on vain alle 30 prosenttia. Voisi ajatella, että tämän korpuksen kuvateksteissä on enemmän taustatietoja tilanteesta, mutta sekään ei pidä paikkaansa. Sivulla 135 esitetyssä kuvan sisältöä käsittelevien lauseiden taulukossa 18 imperfektin osuus on vielä suurempi: 77 prosenttia vs. 21 prosenttia. Yhtenä selityksenä esitetään taas aineiston rajausta (s. 134), mutta mielestäni se ei ole uskottavaa: eihän kuvatekstin preesensille pitänyt olla muita syitä kuin viittaus kuvaan. Ovatko kuvatekstien muodostustavat muuttuneet? Tällaisten hyvin mielenkiintoisten poikkeamien syitä olisi voinut pohtia perusteellisemmin.

Viidennen luvun ensimmäisessä alaluvussa analysoidaan tapoja nimetä kuvassa esiintyviä henkilöitä kummassakin osa-aineistossa ja osoitetaan, miten tutut suomalaisurheilijat personifoidaan

ja karakterisoidaan nimeämällä, mutta Palestiina-kuvien kuvateksteissä nimeltä mainitaan lähinnä vain poliitikot; muut kuvissa esiintyvät henkilöt jäävät nimetömmiksi israelilaisittilajiksi ja palestiinalaismielienosoittajiksi, joista käytetään vain appellatiiveja (*mies, palestiinalainen, mielenosoittaja, lapsi*). Tässä luvussa on myös perusteellisesti ja uskottavasti tulkittu konkreettisen ja impersonaalisen nimeämisen syitä. Tähän lukuun — osallistujien nimeämiseen ja kategorisointiin — valitettavasti loppuu kvantitatiivinen analyysi. Myöhemmin ei enää tarjota koko aineistoa kattavaa yleiskuvausta eikä taulukoita. Erityisesti jään kaipaamaan kattavia tuloksia prosessityypeistä alaluvussa 5.2. Koska kuva on staattinen, olisi mielenkiintoista tietää, missä määrin ja millaisia prosesseja kuvatekstitt esittävät. Johdantoluvussa puhutaan prosessityypeistä melko yksityiskohtaisesti. Sivuilla 169–176 on mielenkiintoisia esimerkkejä verbivalinnalla aikaansaaduista merkitysvivahteista ja toistuvien verbien taajuuksista, mutta olisin odottanut kunnan taulukkoa kummankin osa-aineiston prosessityypeistä, joihin luvun johdanto viittaa: siitä, millainen on relationaalisten, mentaalisten ja materiaaalisten prosessien suhde. Muutamat huomautukset viittaavat hyvin mielenkiintoisiin valintoihin, esimerkiksi se, että urheilukuvissa *olla*-lauseilla on suuri osuus (s. 170). Kuvaavatko urheilukuvatekstitt siis enimmäkseen staattisia suhdeprosesseja eivätkä toimintaa, niin kuin odottaisi? Vai onko syynä kuva-aineiston valinta?

Alaluku 5.2.2 »Kuvatekstitt toimijat ja kohteet» (s. 176–181) tarkastelee sitä, esitetäänkö saman kuvan tekstivarianteissa aina sama osapuoli aktiivisena toimijana vai vaihtelevatko toimijan ja kohteen roolit. Analyysi rajoittuu kuvaukseen ja jää muutamien esimerkkien varaan. Lukija jää kaipaamaan tulkintaa — mistä vaih-

telu riippuu ja mitä se kertoo tekstintekijän suhtautumisesta kuvan näkymään ja tilanteeseen? Tähän olisi johdantoluvussa esitelty kriittinen tekstianalyysi tarjonnut hyviä mahdollisuuksia.

Alaluvussa 5.2.3 eritellään kiinnostavasti kuvien analyttisiä ja symbolisia prosesseja, mutta niitä ei valitettavasti yhdistetä kuvateksteihin, paitsi yhden urheilukuvan yhteydessä. Myös kuvien tulkintaa ohjaavien yksityiskohtien analyttistä esitetään vain yksi esimerkki yhden kuvan tekstivarianteista. Alaluvut 5.2.2 ja 5.2.3 valottavat tutkimustulosten tarjoamisen asemesta pikemminkin muutamalla esimerkillä menetelmää, jolla kuvaa ja kuvatekstii *voi* analysoida, ja osoittavat, että kuvien analyysi ja kuvatekstien analyysi eivät tässä tutkimuksessa kovinkaan systemaattisesti kohtaa toisiaan. Alaluku 5.3 kuvatekstitt näkymän kehystämisen tavoitasta ja ulottovuuksista on ansiokas ja tarjoaa mielenkiintoista ja yksityiskohtaista tietoa tekstittmuodostustavoista.

Kuudennessa luvussa tarkastellaan kuvatekstitt suhdetta lehtijutun otsikkoon ja leipätekstiin. Se on aihe, jota tietääkseni aikaisemmin ei ole juuri tutkittu, ainakaan näin perusteellisesti. Tekijä on löytänyt hyvän ja toimivan luokitteluperustan ja selvittänyt, millaisia merkityssuhteita otsikoiden ja kuvatekstien välille rakentuu ja millaisin syntaktisin keinoin näitä merkityssuhteita ilmaistaan. Samoin on selvitetty kuvatekstitt ja leipätekstitt välille rakentuvia merkityssuhteita ja tekstuaalisia kytkentöjä. Suhde voi joskus olla melko etäinen ja välillinen, mutta tällaisiakin suhteita esitellään ja luonnehditaan väitöskirjassa melko onnistuneesti. Etäinen suhde vaikuttaa luonnolliselta, kun kuvatekstitt pohjautuu kuvatoimistosta saatuihin kuvatietoihin eikä lehtijuttuun, kuten on Palestiina-aineistossa. Samalla kiinnitetään huomiota toistojen runsauteen, kun kuvatekstitt on

poimittu suoraan leipätekstistä. Ilmeisesti suurin osa tällaisista kuvateksteistä on urheiluaaineiston jutuissa, joiden kuvatekstit laaditaan toimituksessa. Tässä luvussa ei kuitenkaan ole osa-aineistojen vertailua.

LOPUKSI

Elina Heikkilän väitöskirja on monipuolinen ja melko laaja tutkimus, jonka kunnianhimoisena tehtävänä on selvittää sanomalehden kuvatekstin tekstuaalisia ominaisuuksia mahdollisimman monesta näkökulmasta. Tutkimuksen aihe, teoreettiset lähtökohdat ja analyysimenetelmät on onnistuneesti valittu ja aineiston analyysi tarjoaa mielenkiintoisia ja ajatuksia herättäviä tuloksia sekä avaa uusia näkökulmia mediatekstien tulkintaan.

Pidän väitöskirjan ansiona erityisesti laajaa tutkimusaineistoa, johon kuuluvat sekä kuvat, kuvatekstit että niihin liittyvät lehtijutut. Tutkimus osoittaa konkreettisesti, miten kuva, kuvateksti ja lehtijuttu muodostavat merkityskokonaisuuden, jossa jokaisen komponentin tulkinta riip-

puu toisista komponenteista ja vaikuttaa niihin.

Näin laajaan ja monitahoiseen tutkimukseen jää pakostakin vähemmän perusteellisesti kuvattuja näkökulmia. Systemaattisen funktionaalisen teorian ja kriittisen tekstitutkimuksen tarjoamia mahdollisuuksia olisi kielellisten valintojen tulkinnassa ja selityksissä voinut käyttää rohkeammin. Erityisesti viidennessä luvussa on pääosassa kuvateksteissä esiintyvien kielellisten valintojen kuvaus, jonka yhteydessä olisi voinut perusteellisemmin pohtia valintojen merkityksiä, syitä ja päämääriä.

Informaatioyhteiskuntamme on yhä enemmän kuvallisen viestinnän yhteiskunta. Kuvat eivät ainoastaan selitä ja koristele tekstiä: usein ne ovat pääosassa, ja tekstin ensisijaiseksi tehtäväksi mielletään kuvan tulkitseminen. Tutkimusta kuvan ja tekstin suhteesta siis tarvitaan, ja tämä kirja tarjoaa tiedon lisäksi myös runsaasti ajatuksia tulevalle tutkimukselle. ■

REET KASIK

Sähköposti: reet.kasik@ut.ee